

QORAQALPOQ AYOLLARINING MILLIY BOSH KIYIMLARIDAGI O‘ZIGA XOSLIK HAMDA RAMZIY SEMANTIKA

Usanova Umida Ubaydulla qizi,

*O‘zbekiston amaliy san‘at va hunarmandchilik tarixi davlat muzeyi,
Marketing va turizm bo‘lim mudiri,*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19606738>

Annotatsiya. Mazkur maqolada qoraqalpoq ayollarining milliy bosh kiyimlari tarixiy-etnografik manbalar asosida tahlil qilinib, ularning shakliy tuzilishi, konstruktiv xususiyatlari hamda bezak unsurlarining o‘ziga xosligi yoritildi. Bosh kiyimlarda qo‘llanilgan ranglar tizimi, naqsh va kompozitsiyalarning semantik yuklamasi ochib berilib, ular orqali jamiyatdagi ijtimoiy maqom, yosh va oilaviy holat bilan bog‘liq jihatlar ko‘rib chiqildi. Shuningdek, maqolada mazkur an‘anaviy atributlarning madaniy meros sifatidagi ahamiyati hamda ularning avlodlararo uzviyligi yuzasidan fikr-mulohazalar ilgari surildi.

Kalit so‘zlar: Estetika, etnografiya, semantika, kimyashak, saukele, idenitet, taqiya, element, trapetsiya, popuk, tasma, maqom, ramz.

Annotation. This article analyzes the national headdresses of Karakalpak women based on historical and ethnographic sources, highlighting their structural and constructive features as well as the uniqueness of their decorative elements. The semantic meanings of color systems, patterns, and compositions are revealed, through which aspects related to social status, age, and marital position are examined. The study also presents reflections on the significance of these traditional attributes as cultural heritage and their continuity across generations.

Key words: Aesthetics, ethnography, semantics, kimyashak (traditional headdress), saukele (traditional bridal headdress), identity, skullcap, element, trapezium, status, braid (trim), symbol.

XXI asrda milliy madaniy merosni o‘rganish, asrab-avaylash va keng targ‘ib qilish masalalari ilmiy tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti, turmush tarzi, estetik qarashlari va ma‘naviy qadriyatlarining uning moddiy va nomoddiy madaniy merosida o‘z ifodasini topadi. Ana shunday muhim madaniy unsurlardan biri milliy liboslardir. Milliy liboslar xalqning ijtimoiy hayoti, urf-odatlarini, estetik didi hamda tarixiy tajribasini aks ettiruvchi muhim etnografik manba sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Qoraqalpoq xalqining milliy liboslari ham o‘zining boy tarixiy ildizlari, rang-barang shakllari va chuqur ramziy mazmuni bilan ajralib turadi. Ushbu liboslar qadimgi turkiy xalqlarning kiyim madaniyati, ko‘chmanchi turmush tarzi, tabiiy-iqlimiy sharoit hamda mahalliy an‘analarning o‘zaro uyg‘unlashuvi natijasida shakllangan. Jumladan, qoraqalpoq ayollarining milliy bosh kiyimlari nafaqat kundalik hayot ehtiyojlarini qondirish vositasi, balki ijtimoiy mavqe, yosh xususiyati, oilaviy holat hamda estetik qarashlarni ifodalovchi muhim madaniy belgi sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Milliy bosh kiyimlarning tarkibi, bezaklari, rang tanlovi hamda ornamentlari o‘ziga xos ramziy semantikaga ega bo‘lib, ular xalqning qadimiy tasavvurlari,

dunyoqarashi va ma'naviy qadriyatlarini aks ettiradi. Xususan, qoraqalpoq ayollarining bosh kiyimlari – kimyashak, saukele, taqiya kabi libos elementlari ayolning ijtimoiy maqomi va hayotiy bosqichlarini bildiruvchi muhim belgilar hisoblanadi.

Saukele – qoraqalpoq an'anaviy bosh kiyimlari orasida eng hashamatli va tantanali turi hisoblanadi. U asosan kelinlar tomonidan to'y marosimida kiyiladi va o'zining balandligi, murakkab tuzilishi hamda boy bezaklari bilan ajralib turadi. Saukele kumush tangalar, marjonlar, qimmatbaho matolar va kashtalar bilan bezatiladi. Ushbu bosh kiyim yangi kelinning yangi hayot bosqichiga o'tishini, oilaga kirib kelishini va farovonlik timsolini ifodalaydi. Shu bois saukele nafaqat kiyim, balki marosimiy ramz sifatida ham qadrlanadi.

Taqiya esa qoraqalpoq qizlari va yosh ayollar orasida keng tarqalgan bosh kiyimdir. U kichik, yengil va qulay bo'lib, rang-barang kashtalar bilan bezatiladi. Taqiya ko'pincha kundalik hayotda, shuningdek bayram va tantanalarda kiyiladi. Uning naqshlarida xalqning estetik qarashlari, tabiatga munosabati va milliy bezak san'ati aks etadi. Shu jihatdan taqiya nafaqat bosh kiyim, balki xalq amaliy san'atining muhim namunasi hisoblanadi.

Kimyashak qoraqalpoq xalqining **to'y marosimlari** bilan bevosita bog'liq bo'lib, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida u kelin libosining eng muhim elementlaridan biri hisoblangan [1, b.223]. Kimyashak - turmush qurgan qoraqalpoq ayollarining an'anaviy bosh kiyimi hisoblanadi. Etnografik manbalarga ko'ra turmushga chiqmagan qizlar kimyashak kiyishmagan. Qizil kimyashak yosh kelinlar va yosh turmush qurgan ayollar uchun, oq kimyashak esa yoshi katta, tajribali ayollar uchun mo'ljallangan [2, b-[54-71] Urf-odatlariga ko'ra, to'y kuni kelin qizil kimyashak kiygan. Kimyashakning ayrim shakllari va naqshlari ham ramziy ma'noga ega [3]. To'ydan keyin ham kimyashak bayramlar va muhim marosimlarda kiyilgan. Bu holat kimyashakning **marosimiy va tantanali kiyim** sifatida qadrlanganini ko'rsatadi.

Etnograflarning ta'kidlashicha, uning umumiy shakli ko'pincha **rombga o'xshash bo'lib**, qadimiy madaniyatlarda **ona, unumdorlik va nasl davomiyligi** ramzi hisoblangan. Kashta naqshlari ham ma'lum ramziy mazmunni bildiradi: qo'chqor shoxi (mu'yiz) – kuch va barakani, hayot daraxti – avlod davomiyligini, tumorcha yoki uchburchak shakllar – himoya va saqlovchi kuch ramzini ifodalaydi. Kimyashak tikish va kashta bezaklarini yaratish ko'pincha onadan qizga o'tadigan hunarmandchilik an'anasi bo'lgan. Har bir oila o'ziga xos naqshlar va bezak usullarini saqlab kelgan. Shu sababli kimyashak:

oilaviy meros buyumi, etnik identitet ramzi hamda qoraqalpoq ayolining milliy qiyofasini ifodalovchi element sifatida qadrlangan.

O'zbekiston amaliy san'at va hunarmandchilik tarixi davlat muzeyining bebaho kolleksiyalari tarkibidan o'rin olgan XIX asrning ikkinchi yarmiga tegishli bo'lgan “Qizil kimyashak” haqida to'xtalib o'tamiz. Uning old qismi trapetsiya shaklida tikilgan “kimyashak oldi” bo'lib, u chakkalarni, quloqlarni hamda tananing yuqori

qismini yopib turadi. Bosh va orqa qismi esa Buxoro ishlab chiqarishiga mansub ipak ro‘mol bilan yopilgan bo‘lib, ro‘mol rus ishlab chiqarishidagi sitse (paxta mato) astar bilan mustahkamlangan. Ro‘molning ikki pastki tomoni sukun (movut) matodan ishlangan kashtali hoshiya va popuklar bilan yakunlanadi. Bu qism “kimyashak quyrig‘i” deb ataladi. “Kimyashak oldi”ning yuqori qismida yuz uchun mo‘ljallangan kesma mavjud. Mazkur qism qizil movut mato ustiga ishlangan kashta bilan bezatilgan bo‘lib, unda keng “orta qora” (markaziy qora tasma) hamda trapetsiyaning pastki va yon tomonlari hamda yuz kesmasini o‘rab turuvchi tor “chetidagi qora” tasmasi mavjud. “Orta qora” tasmasi deyarli to‘liq bordo rangdagi svastika shaklidagi elementlar bilan bezatilgan. Ular kompozitsion jihatdan tasmaning butun uzunligi bo‘ylab joylashgan to‘rtta yirik romb shaklini hosil qiladi; har bir romb ichida to‘rttadan element mavjud bo‘lib, ular uchburchak shakllar bilan to‘ldirilgan [4]. Kimyashak qoraqalpoq xalqining an‘anaviy ayollar bosh kiyimi bo‘lib, u nafaqat estetik bezak, balki **oilaviy maqom, marosimiy an‘ana, ayolning hayo-iffati va etnik identitetini ifodalovchi muhim madaniy ramz** hisoblanadi. Uning ranglari, shakli va kashta naqshlari qadimiy e‘tiqodlar, urf-odatlar hamda xalqning ma‘naviy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Qoraqalpoq bosh kiyimlarida rang tanlovi tasodifiy emas. Qizil rang hayot, energiya, himoya timsoli bo‘lib, aksariyat hollarda yosh kelinlar kiyimida uchraydi. Oq rang poklik, donishmandlik va ijtimoiy yetuklik belgisi bo‘lib, katta yoshdagi ayollarga xosdir. Qora rang yer, barqarorlik va ba‘zan motam ramzi sifatida aks etadi. Bu ranglar tizimi Markaziy Osiyo xalqlarida keng tarqalgan arxaik e‘tiqodlar bilan bog‘liq bo‘lib, ular Semiotika nuqtai nazaridan belgilar tizimi sifatida qaraladi. Bosh kiyimlarda uchraydigan naqshlar ham muhim semantik ma‘lumotlarni tashiydi jumladan, geometrik shakllar (romb, uchburchak) – himoya funksiyani bajarsa, o‘simliksimon naqshlar – hosildorlik va hayot davomiyligini bildiradi. Quyoshga o‘xshash elementlar esa kosmik kuchlar bilan bog‘liqlikni anglatadi. Bu naqshlar qadimgi shamanistik tasavvurlar va kosmologik qarashlarning izlarini saqlab qolgan desak aslo mubolag‘a bo‘lmaydi. Bosh kiyimlarda ishlatilgan materiallar ham ijtimoiy va ramziy ma‘noga ega bo‘lib, kumush taqinchoqlarga yovuz kuchlardan himoya qiluvchi vosita, marvarid va munchoqlarga boylik va farovonlik ramzi sifatida qaralgan. Matoning sifati esa oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holatini bilish imkonini bergan. Qoraqalpoq ayollar bosh kiyimlari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar masalan, Nina Lobacheva va Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasi materiallari shuni ko‘rsatadiki: bosh kiyim bu faqat kiyim elementi emas, balki axborot tashuvchi madaniy kod hisoblanib, undagi har bir detall (rang, shakl, naqsh) aniq ijtimoiy va ruhiy ma‘noga ega va bu tizim avloddan-avlodga uzatilib, kollektiv xotira vazifasini bajargan [2, b.54-71]

Xulosa qilib aytganda, qoraqalpoq ayollarining an‘anaviy bosh kiyimlari nafaqat kiyim unsuri, balki xalqning ko‘p asrlik tarixiy tajribasi, estetik qarashlari va ma‘naviy dunyoqarashini o‘zida mujassam etgan muhim madaniy hodisadir. Ushbu bosh kiyimlar shakli, materiali, rang tanlovi va bezak elementlari orqali ayolning

yoshi, ijtimoiy mavqei, oilaviy holati hamda muayyan marosim yoki turmush bosqichini ifodalab bergan. Xususan, kimyashak va saukele kabi murakkab tuzilishga ega bosh kiyimlar o‘zining ko‘p qatlamli semantik mazmuni bilan ajralib turadi. Ularda ishlatilgan naqshlar, popuklar, metall bezaklar va tasma elementlari nafaqat estetik bezak vazifasini bajargan, balki himoya, baraka, poklik va farovonlik ramzi sifatida talqin etilgan. Taqiya esa kundalik hayotda keng qo‘llanilib, soddaligi bilan birga milliy identitetning ajralmas belgisi bo‘lib xizmat qilgan. Tumaq esa iqlim sharoitiga moslashgan holda yaratilgan bo‘lib, amaliy va funksional xususiyatlari bilan e‘tiborga molikdir. Umuman olganda, qoraqalpoq ayollarining bosh kiyimlari xalqning etnografik xususiyatlarini, estetik didini va ramziy tafakkurini chuqur aks ettiradi. Ular orqali avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan an‘ana va qadriyatlar saqlanib qolgan. Bugungi kunda ushbu merosni ilmiy jihatdan o‘rganish, asrab-avaylash va zamonaviy madaniy muhitga mos ravishda targ‘ib etish muhim vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Толстова Л.С. Каракалпаки за пределами Хорезмского оазиса в XIX – нач. XX вв. – Нукус, 1963 – С. 223.
2. Н. П. Лобачёва. *К истории среднеазиатского костюма: каракалпакский кимешек: итоги полевых исследований.* – Москва: Наука, 2000. 54-71.
3. <https://society.uz/news/detail/news/1388>
4. O‘zbekiston amaliy san‘at va hunarmandchilik tarixi davlat muzeyining bebaho kolleksiyalari haqidagi ma’lumotlardan.